

Bartosz Kucharski¹

Uniwersytet Łódzki

ORCID ID: 0000-0002-3413-6817

EWOLUCJA ODPOWIEDZIALNOŚCI ZA NIEDOSTOSOWANIE UMOWY UBEZPIECZENIA DO WYMAGAŃ I POTRZEB KLIENTA W ORZECZNICTWIE SĄDOWYM

ABSTRACT

Evolution of liability for non-adjusting of the insurance contract to client's demands and needs

The Act of 15 December 2017 on Insurance Distribution implementing the IDD Directive introduced the distributor's obligation to adjust the insurance contract to the client's demands and needs. Although such an obligation was not expressed by any law before, the courts tried to trace it from existing provisions on insurance contracts. Surprisingly the current judicature does not refer to the new provisions of The Act on Insurance Distribution searching for the means of client protection in earlier existing regulations in particular in rules providing for liability of the insurer for activities of his agent. While agreeing with the thesis that the changes made were of an evolutionary rather than revolutionary nature, the author expresses surprise at the law practitioners' fail to recognize the importance of article 8 of the Law on Insurance Distribution. In his opinion, expressing new duty establishes contract liability and facilitates proving the unlawfulness as the prerequisite of the liability of the distributor for the loss resulting from the conclusion of the insurance contract unfavourable for the client.

¹ Doktor habilitowany, profesor w Katedrze Prawa Gospodarczego i Handlowego Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Łódzkiego, adwokat, bkucharski@wpia.uni.lodz.pl.

Keywords: insurance distribution, insurance distributor, insurance intermediation, insurance broker, insurance agent, liability in damages, protection of customer of insurance services

Słowa kluczowe: dystrybucja ubezpieczeń, dystrybutor ubezpieczeń, broker ubezpieczeniowy, agent ubezpieczeniowy, pośrednictwo ubezpieczeniowe, odpowiedzialność odszkodowawcza, ochrona klienta usług ubezpieczeniowych

1. Wprowadzenie

Biorąc pod uwagę cele dyrektywy IDD² oraz wcześniejszy stan prawny, art. 7 i 8 ustawy o dystrybucji ubezpieczeń³ (dalej u.d.d.) wydają się najistotniejszymi przepisami nowej ustawy. Pierwszy z nich wskazuje, że dystrybutor ubezpieczeń poza oczywistymi obowiązkami postępowania uczciwie, rzetelnie i profesjonalnie winien kierować się najlepiej pojętym interesem klienta. Zgodnie z drugim, dystrybutor winien przeprowadzić skrupulatną analizę wymagań i potrzeb klienta, sprawić, by zawierana umowa ubezpieczenia odpowiadała tymże wymaganiom i potrzebom, a także udzielić klientowi wyczerpujących informacji o oferowanym produkcie ubezpieczeniowym.

Pominąwszy wspomniane wyżej art. 7 i 8, w ustawie brak istotniejszych zmian dotyczących obowiązków dystrybutora oraz odpowiedzialności za ich niewykonanie w stosunku do przepisów wcześniej obowiązujących. Artykuł 20, dotyczący odpowiedzialności ubezpieczyciela za czynności agenta, odpowiada w zasadzie art. 11 ustawy o pośrednictwie ubezpieczeniowym⁴. Podobnie art. 32 ust. 1 pkt 4) dotyczący rekomendacji udzielanej przez brokera ubezpieczeniowego w zasadniczej części odpowiada art. 26 ust. 1 pkt 2) ustawy o pośrednictwie ubezpieczeniowym. W zakresie rekomendacji brokerskiej widoczne są korekty polegające na wskazaniu, że udzielając rekomendacji najwłaściwszej umowy ubezpieczenia, broker winien wyjaśnić podstawy rekomendacji, wzięwszy pod uwagę złożoność i rodzaj produktu ubezpieczeniowego oraz rodzaj klienta, jak również na zastrzeżeniu możliwości złożenia przez klienta pisemnej rezygnacji z rekomendacji brokerskiej. Wskazane korekty nie powodują jednak istotnej zmiany jakościowej. Konieczność uwzględnienia złożoności i rodzaju produktu ubezpieczeniowego przy opracowaniu rekomendacji zdaje się bowiem wynikać z samej istoty rekomendacji⁵, natomiast możliwość pisemnej rezygnacji z rekomendacji przez klienta, wzięwszy pod uwagę rolę brokera ubezpieczeniowego, dotyczyć powinna sytuacji wyjątkowych⁶.

² Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/97 z dnia 20 stycznia 2016 r. w sprawie dystrybucji ubezpieczeń (wersja przekształcona), Dz. Urz. UE L 26 z 2.2.2016

³ Ustawa z dnia 15 grudnia 2017 r. o dystrybucji ubezpieczeń (t.j. Dz.U. z 2023 r. poz. 1111).

⁴ Ustawa z dnia 20 maja 2003 r. o pośrednictwie ubezpieczeniowym (t.j. Dz.U. z 2016 r. poz. 2077).

⁵ Co do rekomendacji brokerskiej przed wejściem w życie ustawy o dystrybucji ubezpieczeń zob. T. Kwieciński, J. Pokrzywniak, *Rekomendacja brokerska*, [w:] *Broker w świetle prawa i praktyki ubezpieczeniowej*, red. M. Serwach, Łódź 2012.

⁶ B. Kucharski, *O rezygnacji z analizy wymagań i potrzeb klienta w dystrybucji ubezpieczeń*, „Prawo Asekuracyjne” 2020, nr 2, s. 30–31.

O analizie wymagań i potrzeb klienta napisano już sporo⁷, zdumiewa jednak nikła liczba opracowań oraz judykatów dotyczących najważniejszego, jak się zdaje, aspektu tejże analizy, a mianowicie cywilnoprawnych konsekwencji niewykonania przez dystrybutora obowiązku dostosowania zawieranej umowy do wymagań i potrzeb klienta. Uważam, że zawarcie umowy niedostosowanej do wymagań i potrzeb klienta nie powoduje co do zasady jej nieważności⁸. Nieważność konkretnych postanowień ograniczona będzie do sytuacji, gdy ubezpieczyciel doręczył ubezpieczającemu polisę odbiegającą na niekorzyść ubezpieczającego od treści wniosku ubezpieczeniowego bez zwrócenia na to uwagi (art. 811 § 1 k.c.)⁹. Nadto w umowach z konsumentami prawidłowo ustalone wymagania i potrzeby klienta mogą wpłynąć na uznanie niektórych postanowień za niedozwolone klauzule umowne (art. 385¹ § 1 k.c.). W pozostałych sytuacjach wymagania i potrzeby klienta będą mieć znaczenie dla interpretacji postanowień wątpliwych na jego korzyść (art. 15 ust. 5 ustawy o działalności ubezpieczeniowej i reasekuracyjnej – dalej u.d.u. i r.)¹⁰.

W sytuacjach, gdy wyżej wskazane środki nie pozwolą zapewnić zgodności umowy z wymaganiami i potrzebami klienta, w grę może wejść odpowiedzialność dystrybutora za wynikającą stąd szkodę. Jestem zdania, że przepis art. 8 ust. 2 udd nakłada na dystrybutora zobowiązanie zapewnienia zgodności umowy z wymaganiami i potrzebami klienta, więc co do zasady będzie to odpowiedzialność *ex contractu* oparta na domniemaniu winy dystrybutora¹¹. Pogląd ten, pomijawszy sytuację brokera ubezpieczeniowego, może być jednak kontrowersyjny. Przy przyjęciu, że w grę wchodzi odpowiedzialność *ex delicto*, winę dystrybutora będzie musiał udowodnić klient. Poza tym odpowiedzialnością *ex delicto* będzie odpowiedzialność ubezpieczyciela za szkodę wyrządzoną przez agenta¹².

Co do zakresu szkody w grę wchodzi przede wszystkim odpowiedzialność za nadpłaconą składkę w zakresie, w jakim zawarta umowa była dla klienta zbędna. Nie

7 Zob. przykł. A. Tarasiuk, B. Wojno, *Analiza wymagań i potrzeb klienta w procesie dystrybucji ubezpieczeń*, „Prawo Asekuracyjne” 2018, nr 3, s. 3 i n.; M. Orlicki, *Analiza potrzeb klienta – rzeczywista czy pozorna*, „Prawo Asekuracyjne” 2019, nr 2, s. 26; Z. Długosz, *Obowiązek określenia wymagań i potrzeb klienta oraz jego granice*, [w:] B. Gnela, M. Szaraniec, *Dystrybucja usług ubezpieczeniowych*, Warszawa 2017, s. 131 i n.; M. Frasz, *Analiza potrzeb klienta przy zawieraniu umowy na kolejny okres ubezpieczenia*, „Wiadomości Ubezpieczeniowe” 2020, nr 2, s. 3 i n.; M.P. Ziemiak, *Pre-contractual information duties of Insurers. A German and Polish approach*, „Prawo Asekuracyjne” 2019, nr 2.

8 B. Kucharski, *Świadczenie ubezpieczyciela w umowie ubezpieczenia mienia*, Warszawa–Łódź 2019, s. 502–504; tenże, *Cywilnoprawne konsekwencje niedostosowania produktu ubezpieczeniowego do potrzeb klienta*, „Prawo Asekuracyjne” 2019, nr 3, s. 20–21.

9 Co do tej kwestii również: D. Maśniak, *Czy test wymagań i potrzeb klienta to wniosek ubezpieczeniowy*, [w:] *Dystrybucja ubezpieczeń. Wybrane zagadnienia prawne*, red. B. Gnela, M. Szaraniec, Warszawa 2017, s. 44–45; D. Orlicki, *Analiza potrzeb...*, s. 26; Z. Długosz, *Obowiązek określenia...*, s. 136.

10 Ustawa z dnia 11 września 2015 r. o działalności ubezpieczeniowej i reasekuracyjnej (t.j. Dz.U. z 2023 r. poz. 656).

11 B. Kucharski, *Cywilnoprawne konsekwencje...*, s. 24–25.

12 T. Wiśniewski, *Odpowiedzialność za szkodę wyrządzoną przez agentów ubezpieczeniowych*, „Przebieg Sądowy” 2004, nr 3, s. 41; B. Kucharski, *Odpowiedzialność ubezpieczyciela za czynności agenta*, „Przebieg Sądowy” 2018, nr 2, s. 21; M. Krajewski, *Przesłanka związku szkody z wykonywaniem czynności agencyjnych a odpowiedzialność ubezpieczyciela za agenta*, [w:] *Dystrybucja usług ubezpieczeniowych*, red. B. Gnela, M. Szaraniec, Warszawa 2017, s. 202.

do utrzymania uważam jednak pogląd, że odpowiedzialność za niedostosowanie umowy do wymagań i potrzeb klienta ograniczona będzie do przypadków, gdy klientowi zaoferowano umowę ubezpieczenia zbędną w całości lub części, nie obejmuje natomiast sytuacji, gdy zakres zawartej umowy jest węższy, niż wynikać powinien z prawidłowo przeprowadzonej analizy wymagań i potrzeb, albo gdy do zawarcia umowy ubezpieczenia w ogóle nie doszło, pomimo że analiza wymagań i potrzeb powinna prowadzić do zawarcia takiej umowy w ramach możliwości konkretnego dystrybutora¹³. Celem dyrektywy IDD było przeciwdziałanie szeroko rozumianemu *misselingowi*¹⁴. Powyższe nie oznacza oczywiście w żadnej mierze, że w każdej sytuacji, gdy klient nie uzyska odszkodowania ubezpieczeniowego, będzie mógł żądać naprawienia wynikającej stąd szkody przez dystrybutora¹⁵.

W sytuacji, gdy na skutek niedostosowania umowy do wymagań i potrzeb klienta ten nie uzyskał odszkodowania ubezpieczeniowego i odpowiedzialność da się przypisać dystrybutorowi (np. gdy klientowi nie zaoferowano żadnej umowy, choć była taka możliwość, albo gdy ubezpieczyciel odmówił spełnienia świadczenia, powołując się na wyłączenie odpowiedzialności, które biorąc pod uwagę sytuację klienta, nie powinno się znaleźć w umowie i mogło się w niej nie znaleźć), w grę może wchodzić odszkodowanie przekraczające nawet wartość możliwego do uzyskania odszkodowania ubezpieczeniowego. Pogląd ten wynika z faktu, że ustawa o dystrybucji ubezpieczeń nie zawiera żadnych ograniczeń, gdy chodzi o zakres odszkodowania, obowiązuje zatem teoria różnicy. W określonych sytuacjach klient będzie mógł zatem dochodzić także zysków utraczonych na skutek nieuzyskania odszkodowania ubezpieczeniowego. Z podobnych względów odrzucić należy pogląd o ograniczeniu odszkodowania do negatywnego interesu umowy. Wprawdzie można twierdzić, że w istocie chodzi o specyficzny wypadek winy w negocjacjach, nie jest on jednak objęty art. 72 ani 72¹ k.c., lecz ma swoją samodzielną podstawę w art. 8 ust. 2 u.d.u.¹⁶

Celem niniejszego artykułu jest zastanowienie się, biorąc pod uwagę przede wszystkim przykłady z orzecznictwa sądowego, czy wprowadzone zmiany mają rzeczywiście charakter rewolucyjny, czy też jedynie ewolucyjny, a także jaka jest dalsza przyszłość odpowiedzialności dystrybutora za niewykonanie najistotniejszego ze spoczywających nań obowiązków, wzięwszy pod uwagę ogólnoeuropejski trend intensyfikowania ochrony słabszej stron umowy czego najlepszym przykładem jest rozszerzenie ochrony także na klientów niemających statusu konsumentów, co obejmuje również osoby prawne i ułomne osoby prawne prowadzące działalność gospodarczą¹⁷. Postaram za-

13 Tak Ł. Zoń w trakcie dyskusji podczas konferencji „Pięć lat ustawy o dystrybucji ubezpieczeń” współorganizowanej przez Szkołę Główną Handlową, AIDA Polska oraz Stowarzyszenie Polskich Brokerów Ubezpieczeniowych i Reasekuracyjnych, która odbyła się w budynku SGH 18 kwietnia 2023 r.

14 Zob. motyw 44 dyrektywy IDD – dyrektywa Parlamentu Europejskiej z dnia 20 stycznia 2016 r. w sprawie dystrybucji ubezpieczeń (wersja przekształcona), Dz.U.U.E.L.2016.26.19.

15 D. Maśniak, [w:] M. Fras i in., *Dystrybucja ubezpieczeń. Komentarz*, Warszawa 2020, s. 137–138.

16 B. Kucharski, *Cywilnoprawne konsekwencje...*, s. 30–31.

17 Co do pojęcia klient zob. przykł.: B. Gnela, *Pojęcie klienta w ustawie o dystrybucji ubezpieczeń na tle wybranych sposobów określania podmiotów słabszych rynku finansowego*, [w:] *O dobre prawo dla ubezpieczeń. Księga jubileuszowa Profesora Eugeniusza Kowalewskiego*, red. E. Bagińska i in., Toruń 2019,

tem zastanowić się, jak omawiana odpowiedzialność przedstawiała się przed wejściem w życie ustawy o dystrybucji ubezpieczeń, tzn. „wczoraj”, jak wygląda obecnie na gruncie wskazanej ustawy, czyli „dzisiaj”, i jak będzie wyglądać w przyszłości, czyli „jutro”. Ostatni fragment pełnił będzie jednocześnie funkcję podsumowania rozważań. Artykuł jest owocem wystąpienia na kwietniowej konferencji „Pięć lat ustawy o dystrybucji ubezpieczeń” współorganizowanej przez Szkołę Główną Handlową, AIDA Polska oraz Stowarzyszenie Polskich Brokerów Ubezpieczeniowych i Reasekuracyjnych oraz przeprowadzonej podczas niej dyskusji.

2. Odpowiedzialność za niedostosowanie umowy ubezpieczenia do wymagań i potrzeb klienta „wczoraj”

W braku odpowiedników obecnego art. 8 ustawy o dystrybucji ubezpieczeń we wcześniej obowiązującej ustawie o pośrednictwie ubezpieczeniowym sądy starały się zwykle objąć wypadek ubezpieczeniowy odpowiedzialnością ubezpieczyciela, wywodząc to z wykonania przez ubezpieczającego powinności informacyjnych (powinności deklaracji lub notyfikacji zmian ryzyka – art. 815 § 1 i 2 k.c.) oraz ochronnego dla ubezpieczającego celu umowy ubezpieczenia, ewentualnie interpretując postanowienia umowy i ogólnych warunków ubezpieczenia z uwzględnieniem wszystkich okoliczności (art. 65 k.c.), bądź też interpretując postanowienia niejednoznaczne na niekorzyść ubezpieczyciela jako twórcy wzorca (art. 15 ust. 5 ustawy z dnia 11 września 2015 r. o działalności ubezpieczeniowej i reasekuracyjnej, a wcześniej art. 12 ust. 5 ustawy z dnia 12 maja 2003 r. o działalności ubezpieczeniowej i reasekuracyjnej).

Tytułem przykładu można wskazać wyrok Sądu Apelacyjnego w Gdańsku z 28 grudnia 2018 r.¹⁸ W sprawie tej ubezpieczyciel próbował uniknąć odpowiedzialności za szkody wywołane zalaniem altany ogrodowej, wskazując, że altana została ubezpieczona jako budynek mieszkalny, podczas gdy na gruncie definicji zawartej w ogólnych warunkach ubezpieczenia nie kwalifikowała się do ubezpieczenia jako budynek mieszkalny, ale jedynie jako dom letniskowy. Sąd uznał powództwo przeciw ubezpieczycielowi za zasadne, wskazując w uzasadnieniu m.in., że skoro powódka przekazała agentowi ubezpieczeniowemu wszystkie istotne dla zawarcia umowy ubezpieczenia okoliczności, to konsekwencje błędnej ich oceny w kontekście wyboru odpowiedniej umowy obciążają ubezpieczyciela, a nie powódkę. W istocie zatem sąd przyjął, że obowiązek ubezpieczyciela i reprezentującego go agenta dostosowania umowy ubezpieczenia do wymagań i potrzeb klienta wynikał z istoty umowy ubezpieczenia, wywodząc taki obowiązek z art. 805 i 815 k.c.

s. 121; E. Rutkowska-Tomaszewska, *Zakres podmiotowy ochrony klienta i jej mechanizmy na tle regulacji dotyczącej dystrybucji ubezpieczeń*, [w:] *Dystrybucja usług ubezpieczeniowych*, red. B. Gnela, M. Szaraniec, Warszawa 2017, s. 83 i n.; T. Młynarski, *Kilka uwag o pojęciu klienta podmiotu rynku finansowego*, „Prawo Asekuracyjne” 2018, nr 1, s. 34 i n.

¹⁸ Wyrok SA w Gdańsku z dnia 28 grudnia 2012 r., V ACa 932/12.

Jeszcze ciekawsze wydaje się rozstrzygnięcie Sądu Najwyższego zawarte w wyroku z 31 sierpnia 2017 r. w sprawie V CSK 675/16¹⁹. Sprawa dotyczyła ubezpieczenia OC przewoźnika. Umowa ubezpieczenia była przedłużana, przy czym ubezpieczającego reprezentował broker. Nowe OWU ubezpieczyciela wyłączały z zakresu ubezpieczenia szkody w transporcie alkoholu, co wcześniej było objęte zakresem ubezpieczenia. Umowa została zawarta bez stosownego rozszerzenia, co zostało naprawione w drodze aneksu zawartego kilka miesięcy później. Niestety w międzyczasie zdarzyła się szkoda w transporcie piwa, a ubezpieczyciel odmówił zapłaty odszkodowania, stwierdzając, że zgodnie z nowymi OWU nie odpowiada za szkody w transporcie alkoholu. Rozpoznając skargę kasacyjną od wyroku Sądu Apelacyjnego oddalającego powództwo, Sąd Najwyższy stwierdził, że złożone w aneksie oświadczenia, mimo sugerującej inną treść formuły językowej, należało postrzegać jedynie jako oświadczenia wiedzy powoda i reprezentanta pozwanej, mogące mieć znaczenie dla odtworzenia rzeczywistej woli stron przy składaniu oświadczeń prowadzących do zawarcia umowy ubezpieczenia. Innymi słowy, z aneksu rozszerzającego zakres ubezpieczenia miała wynikać intencja obydwu stron objęcia rozszerzenia pierwotnie zawartą umową. Dodać można, że udział brokera w zawarciu tej umowy przynajmniej potencjalnie pozwalał na obciążenie go odpowiedzialnością za szkodę powstałą dla ubezpieczającego wskutek nieobjęcia umową transportu alkoholu.

Inną drogą obciążenia ubezpieczyciela za powstałą szkodę w braku wyraźnego objęcia ryzyka jej powstania umową ubezpieczenia były przepisy o odpowiedzialności ubezpieczyciela za szkodę wyrządzoną przez agenta. Tej kwestii dotyczył przykładowo wyrok SN z 22 maja 2003 r.²⁰ Sprawa zawiśła jeszcze przed wejściem w życie ustawy o pośrednictwie ubezpieczeniowym, jednak obowiązujące wcześniej przepisy również zawierały regulację analogiczną do znajdującej się w art. 11 tej ustawy. Przy przedłużaniu umowy ubezpieczenia autocasco samochodu na kolejne okresy agent, z którym ubezpieczający współpracował już wcześniej, nie zauważył, że nowe OWU nie obejmowały szkód wyrządzonych na terenie byłych republik radzieckich, podczas gdy ubezpieczający często sprzedawał płody rolne ze swojego gospodarstwa za wschodnią granicą. Kiedy samochód skradziono w trakcie wyjazdu na Litwę, ubezpieczyciel odmówił wypłaty odszkodowania. Powództwo przeciwko agentowi okazałoby się skuteczne, gdyby nie fakt, że ubezpieczający, działając w zaufaniu do agenta, podpisał dokumenty ubezpieczeniowe bez czytania, nie zauważając klauzuli, że szkody na terenie byłych republik radzieckich wymagają zapłaty dodatkowej składki. W tej sytuacji Sąd Najwyższy uznał, moim zdaniem nieco na wyrost, że ubezpieczający przyczynił się do powstałej szkody²¹. Sama kwestia odpowiedzialności ubezpieczyciela za agenta, który nie miał świadomości zmiany OWU, nie budziła wątpliwości.

¹⁹ Wyrok SN z dnia 31 sierpnia 2017 r., V CSK 675/16.

²⁰ Wyrok SN z dnia 22 maja 2003 r., II CKN 91/01, LEX 82282.

²¹ Zob. szerzej B. Kucharski, *Odpowiedzialność ubezpieczyciela za czynności agenta*, „Przegląd Sądowy” 2018, nr 2, s. 33.

3. Odpowiedzialność za niedostosowanie umowy ubezpieczenia do wymagań i potrzeb klienta dzisiaj

Od wejścia w życie ustawy o dystrybucji ubezpieczeń upłynęło pięć lat. Można zatem pokusić się o pytanie, na ile wprowadzenie zasad z art. 7 i 8 wpłynęło na praktykę ubezpieczeniową. Widać to oczywiście w zakresie wewnętrznych procedur stosowanych przez dystrybutorów ubezpieczeń, którzy próbują dokumentować przeprowadzanie analizy wymagań i potrzeb klienta przy pomocy specjalnych druków. Śmiem wątpić, czy zmiana jest zauważalna dla przeciętnego klienta próbującego ubezpieczyć dom lub samochód. Najistotniejsze jest jednak pytanie, czy znaczenie przepisów, które określone były przez niektórych jako rewolucyjne, ma odzwierciedlenie w orzecznictwie sądowym. Zgodnie z tym, co napisano powyżej, przepisy, o których mowa, kreują dla klienta przynajmniej potencjalną możliwość uzyskania z innej podstawy tego, co mógłby uzyskać z umowy ubezpieczenia, której nie zawarto, choć należało ją zawrzeć, ewentualnie którą zawarto w sposób pozwalający ubezpieczycielowi uchylić się od odpowiedzialności.

W tym kontekście zdziwienie budzi nikła liczba judykatów, w których art. 7 i 8 u.d.u. stanowiłyby podstawę rozstrzygnięcia. Sądy często poprzestają na powołaniu przepisów zakorzenionych w polskiej kulturze prawnej i obrosłych wcześniej orzecznictwem, w szczególności regulacji dotyczącej odpowiedzialności ubezpieczyciela za szkodę agenta (art. 20 u.d.u., a wcześniej art. 11 u.p.u.). Przykład stanowić może wyrok Sądu Rejonowego w Giżycku z 24 lutego 2021 r.²² W stanie faktycznym sprawy powodowie niezadowoleni z wysokości odszkodowania ubezpieczeniowego za spalony samochód pozwali ubezpieczyciela za szkodę wyrządzoną im przez agenta. Twierdzili, że od początku deklarowali chęć uzyskania najpełniejszej ochrony ubezpieczeniowej, jednak agent nie poinformował ich o możliwości rozszerzenia ochrony o tzw. klauzulę wartość 100% gwarantującą, że odszkodowanie będzie wyliczane w całym okresie ubezpieczenia, biorąc pod uwagę początkową wartość samochodu z chwili zawarcia umowy. Domagali się pokrycia szkody stanowiącej różnicę pomiędzy hipotetyczną sumą odszkodowania należnego im za szkodę przy wykupionej opcji wartość 100% a dotychczasowo wypłaconym odszkodowaniem. Sąd w całości uznał rację powodów, stwierdzając, że działanie agenta wyczerpało przesłankę braku należytej staranności przy realizacji powierzonych agentowi przez ubezpieczyciela obowiązków.

Chociaż rozstrzygnięcie na korzyść powodów wydaje się słuszne, szczególnie wzięwszy pod uwagę ustalenie, że agent nie tylko nie przedstawił powodom oferty ubezpieczenia wartość 100%, lecz jednocześnie wprowadził ich w błąd, twierdząc, że w razie szkody całkowitej powodom będzie przysługiwało odszkodowanie odpowiadające sumie ubezpieczenia, to uzasadnienie nasuwa zastrzeżenia. Staranne działanie nie należy do treści zobowiązania agenta, jest co najwyżej sposobem, w jaki agent ma realizować obowiązki wynikające z umowy agencyjnej. Odpowiedzialność ubezpieczyciela za agenta oparta jest na zasadzie ryzyka. Przesłanką tej odpowiedzialności jest bezprawność,

²² Wyrok Sądu Rejonowego w Giżycku z dnia 24 lutego 2021 r., I C 548/20, LEX 3147984.

tj. sprzeczność działania agenta z przepisami ustawy lub zasadami współzycia społecznego, nie zaś brak należytej staranności²³.

Bezprawność działania agenta w opisaney sytuacji zdawała się wynikać właśnie z niedopełnienia obowiązków wynikających z art. 8 u.d.u., tj. z niezaproponowania powodowi przez agenta umowy dostosowanej do ich wymagań i potrzeb, które polegały na uzyskaniu możliwie najpełniejszej ochrony ubezpieczeniowej oraz z udzielenia im nieprawdziwej informacji, że w razie szkody całkowitej umowa zapewniała wypłatę pełnej sumy ubezpieczenia. Niepowołanie przez pełnomocnika powodów ani przez sąd, który przecież nie jest związany wskazanymi podstawą prawną powództwa art. 7 i 8, trudno w opisywanej sytuacji zrozumieć. Można ewentualnie próbować twierdzić, że obowiązki wskazane w art. 7 i 8 u.d.u. stały się z mocy prawa częścią umowy agencyjnej łączącej agenta z zakładem ubezpieczeń. Takie rozumowanie wydaje się jednak wątpliwe, wzięwszy pod uwagę naturę umowy agencyjnej polegającej na działaniu na rzecz mocodawcy, którym w sprawie był zakład ubezpieczeń, przede wszystkim zaś rozumowanie takie również wymagało przywołania omawianych przepisów.

Jedynym rozstrzygnięciem ujętym w prawniczych bazach danych jako dotyczące art. 8 ustawy o dystrybucji ubezpieczeń jest wyrok Sądu Okręgowego w Warszawie z 15 lipca 2022 r.²⁴ W stanie faktycznym sprawy powód wynajął hotel spółce X. Następnie zawarł umowę ubezpieczenia tego hotelu oraz powiązaną z nią umowę ubezpieczenia *business interruption*. Kiedy przychody spółki X z tytułu prowadzenia działalności hotelu drastycznie spadły w związku z epidemią COVID 19, powód zgodził się na obniżenie należnego od najemcy czynszu najmu. Następnie powód zgłosił z ubezpieczenia *business interruption* szkodę odpowiadającą wartości czynszu utraconego w związku z epidemią, twierdząc, że ubezpieczenie obejmowało wszelkie przypadki utraty zysku niezależnie od przyczyny. Ubezpieczyciel powołał się jednak na standardowo stosowaną przez polskich ubezpieczycieli klauzulę OWU, zgodnie z którą ochrona w zakresie ryzyka utraty zysku dotyczyła wyłącznie przypadku, gdy utrata zysku była wynikiem przerwy w działalności gospodarczej spowodowanej szkodą w mieniu ubezpieczającego, za którą ubezpieczyciel ponosił odpowiedzialność na podstawie zawartej z tym ubezpieczonym umowy ubezpieczenia mienia.

W procesie przeciwko ubezpieczycielowi powód twierdził, że poniesiona szkoda objęta była zawartą umową ubezpieczenia, ewentualne że jej nieobjęcie ubezpieczeniem było wynikiem niewłaściwie przeprowadzonej analizy wymagań i potrzeb klienta przez agenta ubezpieczeniowego i pracowników ubezpieczyciela, co pociągnęło za sobą niedostosowanie zawieranej umowy do tych wymagań i potrzeb. Powództwo zostało oddalone. W zakresie argumentacji powoda opartej na przepisach ustawy o dystrybucji ubezpieczeń sąd wskazał, że w imieniu ubezpieczyciela umowę negocjował przede wszystkim dyrektor oddziału, który nie był agentem ubezpieczeniowym, wobec czego podstawą

²³ Tak SN w wyroku z dnia 27 listopada 2015 r., I CSK 28/15, LEX 1976893; B. Ostrzechowski, *Glosa do wyroku SN z 17 kwietnia 2015 r., I CSK 216/14*, „Glosa” 2016, nr 3, s. 69; B. Kucharski, *Odpowiedzialność ubezpieczyciela za czynności agenta*, „Przegląd Sądowy” 2018, nr 2, s. 24–25; M. Krajewski, *Prześlanka związku szkody z wykonywaniem czynności agencyjnych...*, s. 203.

²⁴ Wyrok Sądu Okręgowego w Warszawie z dnia 15 lipca 2022 r., XXVI GC 812/21, Legalis nr 2903894.

odpowiedzialności ubezpieczyciela nie może być art. 20 u.d.u. Nie zostało również wykazane, aby potrzeby powoda jako klienta odnośnie do zakresu ubezpieczenia i objętych nim ryzyk zostały w sposób nieprawidłowy ustalone oraz aby nie dopełniono względem niego obowiązków informacyjnych dotyczących produktów ubezpieczeniowych. Po pierwsze, negocjacje dotyczące zawarcia umowy ubezpieczenia trwały niemal dwa miesiące i powód miał dość czasu, by dokładnie przeanalizować proponowane mu ubezpieczenie oraz ewentualnie zgłosić własne propozycje zmian. Po drugie, w trakcie negocjacji powód korzystał ze stałej pomocy wyspecjalizowanego pełnomocnika będącego radcą prawnym, a sporadycznie jeszcze dwóch innych podmiotów. Po trzecie, powód i jego pełnomocnik aktywnie uczestniczyli w negocjacjach, formułowali pytania oraz przedkładali propozycje dotyczące treści umowy ubezpieczenia, uzyskując wyczerpujące odpowiedzi. Powyższe z uwagi na brak elementu bezprawności i winy po stronie powoda przesądziło o oddaleniu powództwa opartego na art. 415 k.c. niezależnie od nieudowodnienia przez powoda przesłanek szkody i związku przyczynowego.

Jak z powyższego wynika, pełnomocnik powoda oraz sąd rozpatrywali naruszenie obowiązków wskazanych w art. 8 u.d.d. w kontekście odpowiedzialności deliktowej, co jest sprzeczne z zaprezentowanym wyżej poglądem o kontraktowym charakterze tej odpowiedzialności. Wydaje się jednak, że nawet przy przyjęciu tego ostatniego poglądu rozstrzygnięcie byłoby takie samo. Przytoczone przez sąd trzy argumenty wydają się trafne, choć same w sobie nie mają chyba przesądzającego znaczenia. Istota sprowadza się do tego, że wbrew nazwie „ubezpieczenie all risk” nie ma ubezpieczeń chroniących od wszystkich ryzyk. W analizowanym przypadku ubezpieczenie *business interruption* było powiązane z ubezpieczeniem mienia i szkodą objętą takim ubezpieczeniem, co – jak wskazano – jest standardem rynkowym. Powództwo oparte na art. 8 u.d.u. mogłoby być zasadne, gdyby wykazano, że pozwany ubezpieczyciel miał w swojej ofercie inne ubezpieczenie *business interruption* i nie zaoferował go powodowi pomimo wyraźnego zapotrzebowania na właśnie takie ubezpieczenie.

4. Odpowiedzialność za niedostosowanie umowy ubezpieczenia do wymagań i potrzeb klienta „jutro”

Powyższe uwagi wskazują, że wbrew niektórym przewidywaniom²⁵ dyrektywa IDD oraz implementująca ją ustawa o dystrybucji ubezpieczeń nie doprowadziły do rewolucji w zakresie odpowiedzialności dystrybutora za niedostosowanie umowy ubezpieczenia do wymagań i potrzeb klienta. Sądy już przed wejściem ustawy znajdowały podstawy, by obciążyć dystrybutora taką odpowiedzialnością, ewentualnie rozciągały odpowiedzialność ubezpieczyciela z umowy ubezpieczenia na sytuacje wątpliwe. Wejście w życie

²⁵ Zob. przykł. *Rewolucja w dystrybucji ubezpieczeń. Klienci pod parasolem ochronnym*, „Gazeta Prawna” z 4 września 2018 r.; M. Frasz, *Dopasowanie produktu ubezpieczeniowego do potrzeb i wymagań klienta – rewolucja czy ewolucja prawnej regulacji zawierania umów ubezpieczenia*, projekt finansowany przez NCN, zob. <https://projekty.ncn.gov.pl/opisy/502127-pl.pdf>, [dostęp: 7 sierpnia 2023 r.].

ustawy z jej art. 7 i 8 dyskutowane było dosyć szeroko w środowiskach ubezpieczeniowych i doprowadziło do zmiany wewnętrznych procedur ubezpieczycieli i agentów, nie przebiło się jednak do świadomości przeciętnego pełnomocnika procesowego ani sędziego. Praktyka wciąż korzysta z tych samych narzędzi co wcześniej ze szczególnym uwzględnieniem przepisów statuujących odpowiedzialność ubezpieczyciela za agenta, które nie doznały istotnych zmian.

Wskazana sytuacja może dziwić, biorąc pod uwagę, że art. 7 i 8 nie miały swoich odpowiedników w przepisach wcześniej obowiązujących. W zakresie odpowiedzialności brokera jako pośrednika działającego na rzecz klienta wskazane przepisy rzeczywiście zmieniły niewiele. Dostosowanie umowy ubezpieczenia do wymagań i potrzeb klienta wydaje się należeć do istoty zawodu brokera i leży u podstaw udzielanej przezeń rekomendacji. Podstaw odpowiedzialności dystrybutorów innej kategorii można było próbować szukać w samej umowie ubezpieczenia jako umowie najwyższego zaufania. Zasada najwyższego zaufania, rozumiana jako nakaz szczególnej lojalności wobec kontrahenta, nie wynika jednak wprost z przepisów o umowie ubezpieczenia, pominiawszy odnoszącą się do ubezpieczającego, nie zaś ubezpieczyciela, regulację dotyczącą powinności deklaracji i notyfikacji zmian ryzyka (art. 815 § 1 i 2 k.c.). Jej obowiązywanie we współczesnych realiach społeczno-gospodarczych bywa kwestionowane, podobnie jak samo wyróżnienie umów najwyższego zaufania²⁶. Dodatkowo obowiązek dostosowania umowy ubezpieczenia do wymagań i potrzeb klienta dotyczy etapu przedkontraktowego, a zatem jego wywodzenie z umowy ubezpieczenia jest zawodne, co dotyczy w szczególności sytuacji, gdy umowa ubezpieczenia ostatecznie nie została zawarta²⁷.

Przepisy o umowie agencyjnej statuują wzajemny obowiązek lojalności w relacjach między agentem a jego mocodawcą, czego oczywiście nie można rozciągać na relację między agentem a drugą stroną umowy, w której zawarciu agent pośredniczy, z tej prostej przyczyny, że samego agenta nie łączy żadna umowa z kontrahentem mocodawcy. Dodać można, że interesy mocodawcy agenta i drugiej strony umowy, w której zawarciu agent pośredniczy, zwykle są przeciwstawne, a zatem obowiązek agenta działania na rzecz i w interesie mocodawcy oraz zachowania względem niego lojalności w pewnym zakresie wyklucza działanie w interesie oraz na rzecz drugiej strony umowy. Z tej przyczyny krytykowana bywa koncepcja działalności multiagencyjnej²⁸. Oczywiście

26 J. Łopuski, *Doktryna najwyższej dobrej wiary w anglosaskim prawie ubezpieczeniowym, jej pochodzenie znaczenie i krytyka*, [w:] *Szkice o ubezpieczeniach*, red. M. Kuchlewska, Poznań 2006, s. 153–153. Znacznie mniej sceptyczna jest przykł. K. Malinowska, *Umowa ubezpieczenia w Europie bez granic*, Bydgoszcz–Warszawa 2008, s. 155 i n.

27 B. Kucharski, *Cywilnoprawne konsekwencje...*, s. 26.

28 Na wątpliwości związane z obowiązkiem zachowania lojalności względem więcej niż jednego ubezpieczyciela zwraca przykł. uwagę J. Pokrzywniak, *Zagadnienia odpowiedzialności cywilnej multiagenta*, „Prawo Asekuracyjne” 2014, nr 3, s. 87–88. Kwestię dodatkowo komplikuje nowy obowiązek kierowania się przez agenta ubezpieczeniowego interesem klienta – co do tej kwestii zob. także W. Paś, *Obowiązek działania agenta ubezpieczeniowego zgodnie z najlepiej pojętym interesem klienta a jego lojalność względem zakładu ubezpieczeń*, [w:] red. K. Malinowska, A. Tarasiuk, *Insurance Challenges of Anno Domini 2018*, Warszawa 2018, s. 154; Z. Długosz, *Obowiązek działania zgodnie z najlepiej pojętym interesem zakładu ubezpieczeń w świetle pozycji prawnej agenta ubezpieczeniowego*, [w:] *O dobre prawo dla ubezpieczeń. Księga jubileuszowa...*, s. 772–772.

trafne jest spostrzeżenie, że obowiązek agenta działania na rzecz oraz w interesie mocodawcy, który to interes, ogólnie rzecz ujmując, polega na maksymalizacji sprzedaży, oraz wynikający z przepisów o agencji ogólny obowiązek lojalności względem mocodawcy nie polegają na zapewnieniu ubezpieczycielowi dochodów przez łamanie prawa, wprowadzanie klientów w błąd, oferowanie im umów dla nich zbędnych, bezużytecznych lub niekorzystnych²⁹. W tym sensie kierowanie się interesem klienta nie pozostaje w sprzeczności z obowiązkiem lojalności względem mocodawcy albo nawet może być wywiedzione z tego ostatniego obowiązku. Tak rozumiany obowiązek agenta ubezpieczeniowego działania w interesie klienta można było przed wejściem w życie ustawy o dystrybucji ubezpieczeń wywodzić przede wszystkim z zasad współżycia społecznego, w szczególności z zasady *neminem laedere*, przy założeniu, że taka zasada w prawie polskim w ogóle obowiązuje. To samo dotyczy zresztą obowiązku działania w interesie klienta, spoczywającego na ubezpieczycielu i jego pracownikach przy tzw. sprzedaży bezpośredniej.

Odmienne niż w odniesieniu do art. 7 u.d.u. trudno jednak byłoby twierdzić, że pozbawiony istotnego znaczenia jest art. 8 u.d.u. wprowadzający obowiązek przeprowadzenia przez dystrybutora drobiazgowej analizy wymagań i potrzeb klienta, zaproponowania umowy ubezpieczenia lub gwarancji ubezpieczeniowej zgodnej z tymi wymaganiami lub potrzebami oraz udzielenia szczegółowych informacji o produkcie ubezpieczeniowym. Niezależnie od tego, czy przyjąć umowny, czy też deliktowy charakter odpowiedzialności za niewykonanie obowiązku dostosowania zawieranej umowy do wymagań i potrzeb klienta, jedną z przesłanek odpowiedzialności jest bezprawność. Różnica sprowadzać się będzie do tego, czy wina dystrybutora jest domniemana, czy też winien ją udowodnić powód. Na gruncie odpowiedzialności deliktowej konieczność udowodnienia winy oznaczać będzie konieczność wykazania jej obiektywnego elementu, czyli sprzeczności działania pozwanego z prawem lub zasadami współżycia społecznego. Na gruncie odpowiedzialności kontraktowej podstawowym obowiązkiem obciążającym powoda będzie obowiązek wykonania zobowiązania. W obu przypadkach art. 8 u.d.u. przychodzi ubezpieczającemu z pomocą – sprzeczność działania pozwanego dystrybutora z prawem polegać będzie na niewykonaniu obowiązków wskazanych w tym przepisie, co zwykle przesądzi o tzw. bezprawności kontraktowej.

Brak szczególnych przesłanek odpowiedzialności za niewykonanie obowiązków z omawianego przypisu oznacza, że jest ona odpowiedzialnością na zasadach ogólnych. Można zatem powiedzieć, że art. 8 udu uzupełnia przepisy o niewykonaniu zobowiązania – 471 k.c. (przy przyjęciu prezentowanego przeze mnie poglądu, że kreuje on szczególny rodzaj zobowiązania), ewentualnie przepisy o odpowiedzialności deliktowej – w szczególności 415 k.c., ułatwiając powodowi wykazanie koniecznych przesłanek odpowiedzialności dystrybutora ubezpieczeń. Pogląd, że w istocie chodzi o odpowiedzialność na zasadach ogólnych, wskazuje jednocześnie, że istotną przesłanką odpowiedzialności jest wina subiektywna.

W tym zakresie rodzić się może pytanie, czy odpowiedzialność za niedostosowanie umowy ubezpieczenia do potrzeb klienta nie powinna być odpowiedzialnością

²⁹ D. Maśniak, [w:] *Dystrybucja ubezpieczeń...*, s. 122.

oderwaną od winy. Za taką konstrukcją przemawiać mogą: tendencja do poszerzania ochrony klienta usługi finansowej³⁰ oraz terminologia ustawy o dystrybucji ubezpieczeń. Terminologia ta, co należy przyjąć z ubolewaniem, odchodzi od klasycznych sformułowań terminologii cywilistycznej na rzecz rodzaju prawniczej nowomowy mającej proveniencję ekonomiczną, charakterystycznej dla ustawodawstwa europejskiego, projektowanego przez urzędników starających się używać sformułowań mających wspólne odpowiedniki w językach państw członkowskich oraz zrozumiałych dla przeciętnego obywatela, ale niekoniecznie mających ustalone znaczenie w języku prawnym. Rodzimy ustawodawca, sprowadzając często implementacje dyrektyw do ich translacji, niestety ulega tym trendom. Dzięki temu w ustawie o dystrybucji ubezpieczeń pojawiły się pojęcia dystrybutora ubezpieczeń oraz produktu ubezpieczeniowego. Prawnicy zaczynają zatem mówić o sprzedawaniu produktów ubezpieczeniowych zamiast o zawieraniu umów ubezpieczenia. Skoro produkty ubezpieczeniowe się sprzedaje, naturalne wydaje się skojarzenie z rękojmią przy sprzedaży, która jest odpowiedzialnością obiektywną. Stąd właśnie wynika pytanie, czy niedostosowanie umowy ubezpieczenia do wymagań i potrzeb klienta nie jest wadą proponowanego produktu, za którą dystrybutor winien ponosić odpowiedzialność obiektywną.

Wydaje się, że odpowiedź na postawione pytanie powinna być negatywna. Samo użycie przez ustawodawcę określenia „produkt” w odniesieniu do określonego standardu umowy ubezpieczenia jest bardzo wątpliwe i nie powinno stanowić argumentu w dyskusji. Pominąwszy uregulowaną szczególnie odpowiedzialność ubezpieczyciela za czynności agenta, odpowiedzialność za niedostosowanie umowy ubezpieczenia do potrzeb klienta podlega ogólnym regułom odpowiedzialności kontraktowej, ewentualnie, przy odrzuceniu prezentowanego przez autora poglądu, że art. 8 kreuje szczególny rodzaj zobowiązania, regułom odpowiedzialności *ex delicto*. Jak wyżej wskazano, art. 8 ułatwia wykazanie bezprawności, nie zmieniając niczego, gdy chodzi o tzw. subiektywny element winy. Zawarcie umowy ubezpieczenia odbiega od sprzedaży telewizora, warto zresztą podkreślić, że kluczowy, wzięwszy pod uwagę omawianą odpowiedzialność, art. 8 ust. 3 u.d.u. odnosi się nie do produktu ubezpieczeniowego, czyli pewnej koncepcji umowy opartej na konkretnych ogólnych warunkach ubezpieczenia, lecz do konkretnej umowy ubezpieczenia. Znaczenia omawianej kwestii nie należy jednak przeceniać. Z uwagi na wymagany od dystrybutora ubezpieczeń profesjonalny standard staranności uwolnienie się od odpowiedzialności przez wykazanie braku winy może być kłopotliwe.

Podsumowując powyższe rozważania, wypada stwierdzić, że pomimo wieszczonej przez niektórych rewolucji, odpowiedzialność za niedostosowanie umowy ubezpieczenia przeszła raczej ewolucję. Z jednej strony sądy znajdowały podstawę do wykreowania takiej odpowiedzialności jeszcze przed pojawieniem się przepisów nakazujących dystrybutorowi przeprowadzenie analizy wymagań i potrzeb klienta, z drugiej strony

³⁰ Co do ubezpieczeń zob. w szczególności M. Orlicki, *O zaniku konsumenckiego prawa ubezpieczeń*, [w:] *O dobre prawo dla ubezpieczeń. Księga jubileuszowa...*, s. 260–261; M.P. Ziemiak, *Od zwykłego ubezpieczającego przez konsumenta do klienta, czyli o ewolucji ochrony kontrahentów ubezpieczycieli w prawie polskim*, [w:] *O dobre prawo dla ubezpieczeń. Księga jubileuszowa...*, s. 314 i n.

przepis, który się pojawił, nie jest wykorzystywany. Ta ostatnia kwestia budzi pewne zdziwienie. Zalewu pozwów odszkodowawczych przeciwko dystrybutorom trudno się spodziewać, skoro nie wystąpił przez pięć lat obowiązywania ustawy o dystrybucji ubezpieczeń. Można to oczywiście wiązać z wypracowaniem przez dystrybutorów odpowiednich procedur, wydaje się jednak, że niepopularność art. 8 wśród prawników wiąże się raczej z ich konserwatyżmem i nieodkryciem potencjału omawianego przepisu. Sądzę, że w perspektywie czasu powinny się pojawić orzeczenia z wypowiedziami Sądu Najwyższego włącznie, wyjaśniające znaczenie art. 7 i 8 ustawy o dystrybucji ubezpieczeń ze szczególnym uwzględnieniem art. 8 ust. 3. Trudno bowiem nie dostrzec, że omawiane przepisy stanowią zmianę jakościową, wyznaczając nowy standard ochrony klienta na rynku ubezpieczeń.

Bibliografia

- Długosz Z., *Obowiązek określenia wymagań i potrzeb klienta oraz jego granice*, [w:] B. Gnela, M. Szaraniec, *Dystrybucja usług ubezpieczeniowych*, Warszawa 2017.
- Długosz Z., *Obowiązek działania zgodnie z najlepiej pojętym interesem zakładu ubezpieczeń w świetle pozycji prawnej agenta ubezpieczeniowego*, [w:] *O dobre prawo dla ubezpieczeń. Księga jubileuszowa Profesora Eugeniusza Kowalewskiego*, red. E. Bagińska i in., Toruń 2019.
- Fras M. i in., *Dystrybucja ubezpieczeń. Komentarz*, Warszawa 2020.
- Fras M., *Analiza potrzeb klienta przy zawieraniu umowy na kolejny okres ubezpieczenia*, „Wiadomości Ubezpieczeniowe” 2020, nr 2.
- Gnela B., *Pojęcie klienta w ustawie o dystrybucji ubezpieczeń na tle wybranych sposobów określania podmiotów słabszych rynku finansowego*, [w:] *O dobre prawo dla ubezpieczeń. Księga jubileuszowa Profesora Eugeniusza Kowalewskiego*, red. E. Bagińska i in., Toruń 2019.
- Krajewski M., *Przesłanka związku szkody z wykonywaniem czynności agencji i odpowiedzialność ubezpieczyciela za agenta*, [w:] red. B. Gnela, M. Szaraniec, *Dystrybucja usług ubezpieczeniowych*, Warszawa 2017.
- Kucharski B., *Odpowiedzialność ubezpieczyciela za czynności agenta*, „Przegląd Sądowy” 2018, nr 2.
- Kucharski B., *Świadczenie ubezpieczeniowe w ubezpieczeniu mienia*, Warszawa 2019.
- Kucharski B., *Cywilnoprawne konsekwencje niedostosowania produktu ubezpieczeniowego do potrzeb klienta*, „Przegląd Asekuracyjny” 2019, nr 3.
- Kucharski B., *O rezygnacji z analizy wymagań i potrzeb klienta w dystrybucji ubezpieczeń*, „Przegląd Asekuracyjny” 2020, nr 2.
- Kwieciński T., Pokrzywniak J., *Rekomendacja brokerska*, [w:] *Broker w świetle prawa i praktyki ubezpieczeniowej*, red. M. Serwach, Łódź 2012.
- Łopuski J., *Doktryna najwyższej dobrej wiary w anglosaskim prawie ubezpieczeniowym, jej pochodzenie znaczenie i krytyka*, [w:] *Szkice o ubezpieczeniach*, red. M. Kuchlewska, Poznań 2006.
- Malinowska K., *Umowa ubezpieczenia w Europie bez granic*, Bydgoszcz–Warszawa 2008.
- Młynarski T., *Kilka uwag o pojęciu klienta podmiotu rynku finansowego*, „Przegląd Asekuracyjny” 2018, nr 1.
- Maśniak D., *Czy test wymagań i potrzeb to wniosek ubezpieczeniowy*, [w:] *Dystrybucja usług ubezpieczeniowych*, red. B. Gnela, M. Szaraniec, Warszawa 2017.
- Orlicki M., *Aksjologia dystrybucji ubezpieczeń – kryteria uznawania działań dystrybutora za zgodne z prawem i etyczne*, [w:] red. B. Gnela, M. Szaraniec, *Dystrybucja usług ubezpieczeniowych*, Warszawa 2017.
- Orlicki M., *O zaniku konsumenckiego prawa ubezpieczeń*, [w:] *O dobre prawo dla ubezpieczeń. Księga jubileuszowa Profesora Eugeniusza Kowalewskiego*, red. E. Bagińska i in., Toruń 2019.
- Ostrzechowski B., *Glosa do wyroku SN z 17 kwietnia 2015 r., I CSK 216/14*, „Glosa” 2016, nr 3.
- W. Paś, *Obowiązek działania przez agenta zgodnie z najlepiej pojętym interesem klienta a jego lojalność względem zakładu ubezpieczeń*, [w:] red. K. Malinowska, A. Tarasiuk, *Insurance Challenges of Anno Domini 2018*, Warszawa 2018.

- Rutkowska-Tomaszewska E., *Zakres podmiotowy ochrony klienta i jej mechanizmy na tle regulacji dotyczącej dystrybucji ubezpieczeń*, [w:] red. B. Gnela, M. Szaraniec, *Dystrybucja usług ubezpieczeniowych*, Warszawa 2017.
- Tarasiuk A., Wojno B., *Analiza wymagań i potrzeb klienta w procesie dystrybucji ubezpieczeń*, „Przegląd Asekuracyjny” 2018, nr 3.
- Wiśniewski T., *Odpowiedzialność ubezpieczyciela za szkodę wyrządzoną przez agentów ubezpieczeniowych*, „Przegląd Sądowy” 2004, nr 3.
- Ziemiak M.P., *Pre-contractual information duties of Insurers. A German and Polish approach*, „Prawo Asekuracyjne” 2019, nr 2.
- Ziemiak M.P., *Od zwykłego ubezpieczającego przez konsumenta do klienta, czyli o ewolucji ochrony kontrahentów ubezpieczycieli w prawie polskim*, [w:] *O dobre prawo dla ubezpieczeń. Księga jubileuszowa Profesora Eugeniusza Kowalewskiego*, red. E. Bagińska i in., Toruń 2019.